

STANJE I DJELOVANJE HERCEGOVAČKE FRANJEVAČKE PROVINCIJE TIJEKOM I U PORACU DRUGOG SVJETSKOG RATA

Piše: **fra Ante Marić**

član povjerenstva Vicepostulature za istraživanje i prikupljanje građe

Hercegovačka franjevačka provincija svoj samostalni život započinje 16. svibnja 1844. Tog su dana iz crkve sv. Katarine u Kreševu put Hercegovine krenuli meštar fra Martin Ćorić – Beljo s dvojicom novaka i nekoliko đaka. Nakon tri dana dođoše u župne kuće u Mostarskom Gracu i na Čerigaju. Već od 6. veljače 1844. hercegovački franjevci imaju dopuštenje generalne uprave Franjevačkog reda i Kongregacije za razširenje vjere dopuštenje za izgradnju samostana u Hercegovini. Ovim su činom prekinuli dugo i teško vrijeme turskog ugnjetavanja koje traje sve tamo od rušenja zadnjih franjevačkih samostana sv. Ante Padovanskog u Mostaru i sv. Katarine u Ljubuškom 1563.

Brez kruva i krova, bogati samo nadom u Boga, došli su u svoj krš. Nekoliko je župnih kuća u kojima stanuju fratri (Gradnići, Posušje, Čerigaj, Mostarski Gradac). Počinju iz temelja. Neustrašivi, puni vizija. O tome zacijelo mjerodavne iskaze daju prvi provincijski šematizmi fra Anđela Kraljevića (1853.) i fra Petra Bakule (1867.). U razmjerno kratkom vremenu, 1844. – 1895. hercegovački su franjevci ustrojili ono što je životno bitno za neku redovničku zajednicu: školsko biće. Gimnaziju s pravom javnosti na Širokom Brijegu imaju već školske godine 1917./18. kad njeni đaci u godinama gladi polažu svoj prvi ispit zrelosti s pravom javnosti. Novicijat je ustrojen već u samim početcima osnutka Kustodije (1852.), i konačno u zimskom semestru 1895./1896. Bogosloviju imaju u novosagrađenom samostanu sv. Petra i Pavla u Mostaru.

Stanje Provincije tijekom i koncem Drugog svjetskog rata

O tome što je do konca Drugog svjetskog rata uspjela ova relativno mala i neutjecajna redovnička zajednica napraviti najbolje govori jubilarna Tabula u prigodi stote godišnjice samostalnog življenja Provincije 1844. – 1944.¹ Na svom samom kraju ova Tabula donosi »Conspectus Summarius« u kojem stoji:

¹ Provincia Assumptionis B. M. V. in Hercegovina, Nr. 312./44., Mostar, 16. V. 1944.

Svećenika redovnika 187
Studenata svete teologije u Provinciji 27
Studenata sv. Teologije po sveučilištima 6
Studenata filozofije u provinciji 3
Studenata filozofije po sveučilištima 3
Studenata teologije u Americi 3
Studenata u Gimnaziji 3
Novaka 12
Braće laika svečano obećanih 3
Braće laika trećara 10
Fratara i svećenika sveukupno 231
Sjemeništara 68
Samostana 4
Rezidencija 10
Župa u Hercegovini 41
Seminara filozofskih i teoloških 3
Gimnazija javna 1
Broj đaka u javnoj gimnaziji 403
Konvikt za gimnazijalne đake 1
Đaka u Konviktu 147
Svećenika jubilata 6
Lektora jubilata sv. teologije 3
Lektora filozofije 1
Lektora teologije 2
Doktora teologije 16
Doktora filozofije 11
Doktor prava 1
Doktor glazbe 1
Enženjera arhitekture 1
Gimnazijalnih profesora 25
Provincijski komesarijat u Americi 1
Župa u komesarijatu 12
Svećenika naše provincije u Komesarijatu 17
Svećenika drugih provincija u Komesarijatu 3

Misionara u Kini 1

Tiskara provincijska 1

Radnika u tiskari 13

Svećenika III. svjetovnog reda 1

Sestara III. Reda u samostanu 144

FSR 18. 364

Vjernika u franjevačkim župama u Hercegovini oko 152.000.

Stanje hercegovačkih franjevaca nakon zločina

Krvavu završnicu Drugog svjetskog rata Hercegovačka franjevačka provincija dočekala je u borbi za goli opstanak zajednice. O stanju u Provinciji najbolje će opet reći raspored osoblja učinjen 10. travnja 1945. pod predsjedanjem provincijalnog izaslanika o. fra Vencela dr. Kosira.² U rasporedu su osoblja dani samostani: Mostar, Široki Brijeg, Humac, Tomislavgrad i Slano te raspored subraće u dušobrižništvu u 38 rezidencija i župa. Prema tom rasporedu u Provinciji je šezdeset i jedan (61) svećenik i fratar. U rasporedu se uopće ne spominju ni sjemenište – gimnazija, ni novicijat ni bogoslovija.

Provincija koja je s toliko ljubavi i samoprijedora svijala gnijezda ovih odgojnih ustanova sada ih više nema. Osim toga, raspored potvrđuje službu dvojice fratara u Kočerinu – fra Valentina Zovke i bolesnoga mu sestrića fra Andrije Topića, koje će za mjesec i nešto komunisti na okrutan način ubiti u župnom uredu.³ Delegirana uprava Provincije u trenutku sastavljanja ovog rasporeda osoblja ne zna za sudbinu mnoge subraće koji su s narodom izbjegli pred komunističkim zločinima. Mnogi će od njih svoj život završiti na stratištima Bleiburga – u kolonama smrti Križnoga puta. Mjesecima će trajati neznanje o njihovoj sudbini koju su podijelili sa stotinama tisuća drugih nevino ubijenih.

Ova dva susljedna dokumenta, tabule razmještaja osoblja iz 16. svibnja 1944. i 10. travnja 1945., dakle niti je prošla puna godina dana, pravi su izraz onoga što se dogodilo zajednici hercegovačkih franjevaca.

² Curia provincialis O. F. M. in Hercegovina – Mostar, Nr. 38/45., u potpisu su fra Vencel Kosir i tajnik Provincije fra Bonicije Rupčić.

³ O tome svjedoče krvave daske iz fra Andrijinog kreveta koje su izložene na grobovima ubijenih fratara u crkvi na Širokom Brijegu, a krvavu plahu njegova kreveta sačuvala je Franjevačka knjižnica u Mostaru.

Što je planirala i ostvarila Hercegovačka franjevačka provincija na pragu svoga stogodišnjeg jubileja?

S godinama početka Drugog svjetskog rata poklopile su se velike obljetnice Hrvata i franjevaca. Hercegovački franjevci žele obilježiti jubileje 1300. obljetnicu Hrvata i Rima, 700. obljetnicu Hrvata i Franjevačkog reda te 100. obljetnicu svoga samostalnog življenja. U tu se svrhu obraća i piše aktualni provincijal svoj braći u Provinciji: »Draga braćo! Živimo u opasnim i odlučnim časovima Evrope i svijeta. (...) Kroz krv i suze najmoćnijih država i najprosvjetljenijih naroda topovi, bombarderi, podmornice kroje sudbinu, u prah pretvaraju ponosne tekovine pokoljenja, krče put drukčijem poretku i omjeru snaga.

To je sudbonosni okvir naše jubilarne, svete godine, kad hrvatski narod zabrinut za svoju budućnost, da korijenje živog bića poveže s nepresušivim vrelima snage i pomlađivanja, svraća pogled na najznačajnije momente iz slavne prošlosti i s opravdanim ponosom slavi hiljadu tristotu obljetnicu povjesnog doticaja s papinskim Rimom, pripadnosti katoličkom zapadu, opstanka kao kulturni, evropski narod. (...) Posebna blagodat sv. Crkve jest povezanost Hrvata s franjevačkim redom kroz punih 700 godina.“⁴

Da bi jubileji bili sadržajno i dostojno proslavljeni čine se konkretni koraci.

»Da hercegovački franjevci prema današnjoj ulozi u životu Crkve i naroda ponesu dio odgovornosti za uspješnu proslavu svete hrvatske godine, da za svoje područje budu zastupani u pripremama i priredbama prema programu Središnjeg jubilarnog odbora u Zagrebu, Starješinstvo je na sjednici 17. V. 1940. imenovalo naš provincijski odbor, koji će u toku godine držati stalnu vezu između Zagreba i Hercegovine. Za članove odbora određeni su: Dr. fra Leon Petrović, o. Pavo Dragičević, dr. fra Oton Knezović, Dr. fra Marijan Zubac, Dr. fra Branko Marić, Dr. fra Vendelin Vasilj. Odbor je izabrao predsjednikom Dra fra L. Petrovića, tajnikom Dra. Fra V. Vasilja.

Istom odboru povjerena je dužnost da surađuje u organizaciji proslave 700-godišnjice franjevačkog reda među Hrvatima i da vodi brigu o pripremnim radovima za proslavu 100-godišnjice naše provincije.

Na sastanku interprovincijalnog odbora 23. VII. 1940. naš je odbor zastupao o. fra Leon. Zaključeno je s pristankom mp. Oo. Provincijala, da se do godine 1943. za tisak spremi Franjevačka enciklopedija pod glavnim uredništvom Dra fra Stanka

⁴ HF, Svezak IV – 1940., str. 2.

Petrova, pregled života i rada hrvatskih franjevaca kroz 700. godina.«⁵

Ovim se jubilejima treba pridodati priprava hrvatsko – slovenskog kongresa Trećeg reda. »Za organizaciju kongresa sve su provincije delegirale po jednog člana u Središnji pripremni odbor na čelu s predsjednikom o. Jukundom Jugom iz Zagreba. Našu provinciju zastupa o. Jerko Boras.«⁶

Da bi Provincija svim ovim izazovima, kako vremenu tako teškom i sudbonosnom tako i ovim jubilejima, što bolje odgovorila, provincijal za 4. rujna 1940. saziva kapitul svih hercegovačkih franjevaca na Širokom Brijegu, da bi se na njemu o svemu informirali, razmijenili svoja mišljenja i uzeli zalet za dostojno obilježavanje i proslavu jubileja.

Bio je to veličanstveni skup svih hercegovačkih franjevaca s ocem biskupom fra Alojzijem Mišićem i fra Krešimirom Pandžićem, provincijalom, na čelu. U pozdravnom govoru veli o. Provincijal: »U danima evropskog rata, kad milijunske vojske mjere snage i neslućenu ubojitost najodabranijeg oružja, navikli smo na mobilizacije. Nas sinove sv. Franje u Hercegovini čekaju bojevi za uzvišenije ciljeve, treba nam drugo oružje. U svetoj godini hrvatskog naroda, dok slavimo 1300-godišnjicu veza sa sv. Stolicom, 700-godišnjicu franjevačkog reda među Hrvatima, na domaku 100-godišnjice provincije, pred vas sam na Široki Brijeg, da nas u kolijevci provincije, pred našom Porcijunkulom plemenite tradicije bogate i dragocjene baštine nadahnu najpredanijom željom za istinskim nutarnjim preporodom, a naš vanjski rad u provinciji i u narodu da uputimo sigurnim i prokušanim pravcem.«⁷

Provincijal nadalje govori da je o ovom sastanku braće obavijestio generalnu upravu Reda i vrhovno Poglavarstvo Crkve. Fratri su u Hercegovini itekako svjesni odgovornosti koju u ovim teškim vremenima nose na svojim leđima, te joj ovim sastankom i predavanjima žele posve i po savjesti odgovoriti. Na sastanku su referate iznijeli:

- Referat o Trećem redu u Hercegovini (o. fra Bernardin Smoljan)⁸;
- Zvanje i uzgoj braće laika u Provinciji (o. Fra Marijan Zubac)⁹;
- Katolička akcija i Društvo sv. Ante: Potreba Društva sv. Ante, Društvo sv. Ante

⁵ HF, Svezak IV – 1940., str. 43.

⁶ Isto, str. 13. – 14.

⁷ Isto, str. 5.

⁸ Cjelokupni referat donosi HF, potom i Rezoluciju o III. Redu, kao i diskusiju na izneseni referat, HF, Svezak IV., str. 8. – 18.

⁹ Izlaganje s Diskusijom, HF, Svezak IV., str. 19. – 25.

i III. Red, Knjigovodstvo u društvima sv. Ante, Nutarnji rad u društvima, Potrebna je i neka vanjština, Centrala Katoličke akcije, Kršćanska obitelj, Rezolucija o društvima sv. Ante, Diskusija (o. fra Rufin Šilić)¹⁰;

- Proslava sv. godine 1940-41. u Hercegovini, Rezolucija, Diskusije (o. fra Leo Petrović)¹¹.

Prva su tri referata govorila o dušobrižničkom djelovanju unutar same zajednice i prema narodu u Hercegovini, a u trećem fra Leo pojašnjava tri jubileja koja su aktualna: 1.300 godina od pokrštenja Hrvata, 700 godina djelovanja franjevacu u Hrvata te o 100 godina samostalnog života Hercegovačke franjevačke provincije.

Poneseni ovim sastankom fratri se razilaze sa Širokog Brijega i djeluju u svojoj Hercegovini, a mnogi su od njih preuzeli zadatke kako bi se sve to što se događalo zapisalo i ostavilo pokoljenjima. Posebno je na tome insistirao fra Leo Petrović. Naglašava da smo za 50. obljetnicu napisali (o. fra Radoslav Glavaš st.) Spomenicu 1896., a da sada za 100. obljetnicu moramo napraviti veliku povijest (monografiju Provincije), kako onu stručnu, tako i onu popularnu, pristupačnu narodu.

Hercegovina franciscana, Svezak V., 1941., još jače pojašnjava polja rada na kojima se treba usmjeriti u aktualnom trenutku. To su u prvom redu Provincija, potom Treći red i Katolička akcija, a svakako treba nastojati biti prisutan u Hrvatskoj svetoj godini. U tu su svrhu zaredale misije po župama u Hercegovini: Blagaj, Gradac-Blizanci, Crnač, Čapljina, Čerin, Čitluk, Drinovci, Gabela, Goranci, Gorica, Gradac-Mostarski, Gradac-Posuški, Gradnići, Grude, Humac, Izbično, Klobuk, Kočerin, Konjic, Ljudi Dolac, Međugorje, Ploče, Posušje, Rakitno, Rasno, Ružići, Seonica, Slano, Široki Brijeg, Šuica, Tihaljina, Tomislavgrad, Veljaci, Vitina.¹²

Misije su držali za to određeni fratri, a uglavnom su to bili: fra Gaudencije Ivančić, fra Nevinko Mandić, fra Bernardin Smoljan, fra Serafin Vištica, fra Rufin Šilić, fra Oton Knezović, fra Rajko Radišić, fra Gracijan Raspudić, fra Mladan Barbarić, fra Vendelin Vasilj, fra Vencel Kosir, fra Drago Stojić, fra Bogumir Zlopaša, fra Arhandeo Nuić, fra Svetozar Petric, fra Mato Čuturić, fra Mijo Čujić, fra Julije Kožul, fra Bonaventura Jelavić, fra Jerko Karačić, fra Leo Petrović, fra David Zrno.¹³

¹⁰ HF Svezak IV., str. 26.; 33.

¹¹ HF, Svezak IV., str. 33. – 39.

¹² HF, Svezak V., 1941., str. 7. – 8.

¹³ Isto, str. 7. – 8.

Nabrojane su fratarske župe u kojima nisu održane misije: Bukovica, Glavatičevo, Grljevići, Jablanica, Kongora, Mostar, Nevesinje, Prisoje, Roško Polje.¹⁴ Navođenje ovih župa kao da u sebi nosi izvjesni prigovor da se to treba učiniti.

Također su navedena imena župa u kojima su održane misije, a u kojima fratri nisu dušobrižnički djelatni: Rotimlja, Prenj-Dubrave, Stolac, Donje Hrasno, Gornje Hrasno, Donji Gradac, Vir, Klepci.¹⁵

Ratna djelovanja onemogućuju pastoralne i druge djelatnosti Provincije

Bila je odluka da se Novicijat prebaci iz samostana Humac u samostan Tomislavgrad. To je i učinjeno, no samo na godinu dana. Opet je, zbog ratnih djelovanja, 1942. Novicijat vraćen na Humac, pa poslije, zbog bombardiranja samostana, u Veljake.

Bogoslovija je premještena iz Mostara, upravo zbog bombardiranja crkve i samostana u župe na zapadu Provincije: Čitluk, Čerin i Veljake.

Franjevačka Gimnazija na Širokom Brijegu i Konvikt za vanjske đake od samoga početka rata imaju poteškoće. Talijani su odmah okupirali Konvikt, pa poslije Nijemci. Fratri su sve vrijeme nastojali omogućiti neometano školovanje, no to im je teško polazilo za rukom. Neslućenom ustrajnošću provincijal fra Leo želi dovršiti župnu kuću u Crnču kako bi prihvatila barem bogoslove 7. i 8. razreda za koje na Širokom Brijegu, koji se našao usred bojišnice, više nema mjesta.

O svemu ovome, dakako, imamo napretek pismenih dokaza u Arhivu naše Provincije. Provincijal fra Leo Petrović svim silama nastoji uzdržati školsko biće. Poteškoće su na sve strane: nedostatnost oduzetih prostora, izravna ratna djelovanja, nedostatak hrane. Pljušte državne opomene zbog nedostatka ratnog skloništa na Širokom Brijegu, te provincijal fra Leo ubrzano nastoji takvo i izgraditi. O tome svjedoči i slijedeći službeni dopis ravnatelju Gimnazije fra Radoslavu Vukšiću u tijeku ispita zrelosti: »Došao mi je stari Žeravica i najavio, da mu je sin ing. Žeravica sve pripremio za početak rada i da je već otišao gore. Hvala Bogu, da će se ipak početi ... Sve što Vam treba obratite se, sve ćemo učiniti, što bude moguće. Sada imate izpite i stotinu briga preko glave. I to će proći. Javite mi, kada vidit budete da je zgodna, kada ćemo i hoćemo li uopće ove godine pozivati kandidate za internat? Odluka je bila, da po mogućnosti imamo snimke svih naših članova i svih naših djaka, bilo studenata, bilo pak gimnazista. Ove godine ne ćemo imati ljepšu priliku,

¹⁴ Isto, str. 8.

¹⁵ Isto, str. 8.

da ih se snimi, nego li je ova sada, kada su na okupu. Nastojte, da se snimi svaka klasa s profesorima. Da na snimci budu i profesori i djaci. Ne ulazim u tehničku stranu: da li da se snimaju klase napose ili sveukupni broj djaka i profesora zajedno. Meni bi bilo simpatičnije i kao ljepše, da bude jedna grupa svih zajedno. Ali ako tako ne može biti, neka bude onako kako može biti. Ali neka se ne propusti to učiniti. Bit će ove snimke za poznije fratre zanimiva u mnogom pogledu: Ratni su dani, naša je 100-godišnjica.

Želim Vama i svoj gospodi profesorima strpljivosti veliku dozu. Napose želim uspjeh na izpitima jadnih djaka. Neka se spasi, što se spasit dade.«¹⁶

Još prije, 14. travnja 1944. službenim dopisom broj 205/44. provincijal šalje dopis fra Bruni Adamčiku, profesoru na Širokom Brijegu, koji je i fotograf, nalažući mu: »U prospektu za proslavu stogodišnjice samostalnog djelovanja naših otaca u Hercegovini predviđeno je, da se skupljaju svi svjetlopiši /fotografije/ naših pokojnih članova – ukoliko je to moguće – i da se sačuvaju likovi svih naših živućih članova u ovoj godini. (...) obidjite sve naše župe i one, koje smo prije služili, snimate skupine župljana sa odnosnim župnicima. (...) Naše skupine: samostana, rezidencija, župa, gimnazije, teologije i novicijata neka su posebno snimljene...«¹⁷

Zahvaljujući ovom dopisu fra Bruno je Adamčik napravio mnoge vrijedne svjetlopiše (fotografije) kojima danas imamo zahvaliti zapamćenje likova mnogih umrlih i ubijenih fratara, kao i mnogih đaka i bogoslova te mnogih objekata Hercegovačke franjevačke provincije.

Apokalipsa zvana oslobođenje

Kamo su god došli komunisti bio je pokolj. To je među prvima osjetio Široki Brijeg. U svom su naletu ubijali svakoga tko je bio u habitu. O tome postoje mnogi dokazi. Do danas nisu priznali svoje zločine. To u velikoj mjeri i otežava njihovo rasvjetljivanje. Nastojali su nakon rata, osigurani komunističkim režimom, izjednačiti krivnju. Poistovjetiti žrtvu i zločinca. Ovaj je pokušaj još veći zločin, te je onoga prvog još i uvećao.

Fratri su im, svjesni svoje nevinosti, širom otvarali svoja vrata. Tako je bilo na Širokom Brijegu (fra Borislav Pandžić), u Mostaru (fra Nikola Pandžić i fra Leo Petrović), tako je bilo na svakom mjestu gdje su živjeli hercegovački franjevci.

Nakon što su ubili 66 fratara, pristupili su kulturocidu. Ovaj je drugi zločin

¹⁶ SP SV 143., folija 273.

¹⁷ SP SV 142., folija 288.

trajao duže. Svoju kulminaciju doživljava 1947. krajem siječnja i početkom veljače na Širokom Brijegu. Spalili su svu pisanu građu, knjižnicu, pismohranu. Ovaj je čin nepopravljiv. Jesu li to činili da bi zameli tragove? Jesu li to činili samo iz mržnje prema svemu što je »popovsko«.¹⁸

Sva nastojanja planirana u tim ratnim godinama završila su na lomači, njihovi su idejni začetnici i djelatnici svirepo ubijeni. Fra Leo nikada nije dovršio prijelom »svoje monografije o Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji« u prigodi njene 100. obljetnice. Ubijeno je toliko znamenitih institucija, a među prvima Gimnazija i Bogoslovija. Nikad im više nisu dopustili oživljavanje.

Održano na simpoziju Stopama pobijenih (www.pobijeni.info/dogadjanja/index), Široki Brijeg, 10. listopada 2010.

¹⁸ Tim je riječima jedan od partizana opravdao paljenje Matice iz 18. stoljeća na Širokom Brijegu: »Sve je to popovsko!«